

O DZIEWICTWIE

ŹRÓDŁA MONASTYCZNE
102

STAROŻYTNOŚĆ
56

Redaktorzy serii:

Michał T. Gronowski OSB
Szymon Hiżycki OSB

Rada naukowa:

Marek Derwich
Dariusz Kasprzak OFMCap
Przemysław Nehring
Krzysztof Ożóg
ks. Marek Starowieyski
Ewa Wipszycka
Rafał Zarzeczny SJ
Piotr Urbański

ŚWIĘTY AMBROŻY
Z MEDIOLANU
O DZIEWICTWIE

Przekład, wstęp:
Adam Wilczyński



TYNIEC
WYDAWNICTWO BENEDYKTYNÓW

Przekład na podstawie wydania:

AMBROŻY Z MEDIOLANU, *De virginitate*, SAEMO 14/2, red. F. GORI,
1989, s. 12–107.

Recenzje wydawnicze:

dr hab. Tadeusz Gacia, prof. KUL

dr hab. Marcin Wysocki, prof. KUL

Redakcja tomu:

Michał T. Gronowski OSB

Beda K. Kisiel OSB

Adam Wilczyński

Konsultacja:

Tomasz M. Dąbek OSB

Korekta:

Janusz Stachowski

Opracowanie graficzne:

Jan Nieć

Imprimi potest: Opactwo Benedyktynów

L.dz. 17/2023, Tyniec, dnia 09.02.2023

✠ Szymon Hiżycki OSB, opat tyniecki

Wydanie I: Kraków 2023

ISBN 978-83-8205-263-3

ISSN 1230-6711

© Copyright by Tyniec Wydawnictwo Benedyktynów 2023

ul. Benedyktyńska 37, 30-398 Kraków

tel.: +48 534 037 299; +48 (12) 688 52 95

e-mail: zamowienia@tyniec.com.pl

www.tyniec.com.pl

Druk i oprawa:

Tyniec Wydawnictwo Benedyktynów

druk@tyniec.com.pl

SPIS TREŚCI

Wykaz skrótów	7
<i>Adam Wilczyński</i>	
Wstęp.....	9
Rys biograficzny Ambrożego z Mediolanu	9
Dziewice i nauka o dziewictwie w Kościele	12
Kontekst powstania rozprawy	25
Data powstania, gatunek literacki i struktura dzieła	41
Warsztat pisarski Ambrożego	58
O tłumaczeniu	78
Bibliografia.....	83

O dziewictwie

O dziewictwie	99
Indeks biblijny	195
Indeks imion i nazw własnych	201
Indeks rzeczowy.....	211

WYKAZ SKRÓTÓW

CCL	Corpus Christianorum seu Nova Patrum Collectio. Series Latina, Turnhout 1954–
CSCO	Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium, Louvain 1903–
CSEL	Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum, Wien 1866–
EK	<i>Encyklopedia Katolicka</i> , Lublin 1973–2014.
<i>EwŁk</i>	AMBROŻY Z MEDIOLANU, <i>Wykład Ewangelii według św. Łukasza</i> , tłum. W. SZOŁDRSKI, PSP 16, 1977.
GCS	Die griechischen christlichen Schriftsteller der ersten drei Jahrhunderte, Leipzig–Berlin 1897–
LCL	Loeb Classical Library, red. J. Henderson, Cambridge 1911–
LXX	<i>Septuaginta. Id est Vetus Testamentum graece iuxta LXX interpretes</i> , Stuttgart 1979.
PG	Patrologiae Cursus Completus. Series Graeca, t. 1–161, wyd. J.–P. MIGNE, Paris 1857–1866.
PL	Patrologiae Cursus Completus. Series Latina, t. 1–221, wyd. J.–P. MIGNE, Paris 1844–1864.
POK	Pisma Ojców Kościoła, red. J. SAJDAK, Poznań 1924–
PSP	Pisma Starochrześcijańskich Pisarzy, red. E. STANULA, W. MYSZOR, Warszawa 1969–
RBL	„Ruch Biblijny i Liturgiczny”, Kraków 1948–

- RHum „Roczniki Humanistyczne”, Lublin 1949–
- RTK „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne” (od 1991/92 „Roczniki Teologiczne”), Lublin 1949–
- SCh Sources Chrétiennes, wyd. H. DE LUBAC, J. DANIELOU I IN., Paris 1941–
- SAEMO *Sancti Ambrosii Episcopi Mediolanensis Opera*, t. 1–27, Milano–Roma 1979–1991.
- VoxP „Vox Patrum”, red. S. LONGOSZ I IN., Lublin 1981–
- ŻrMon Źródła Monastyczne, red. M. STAROWIEYSKI I IN., Kraków 1993–
- ŻrMon 16 *Pierwsze pisma greckie o dziewictwie*, tłum. ZBIOROWE, 2022.
- ŻMT Źródła Myśli Teologicznej, red. H. PIETRAS, Kraków 1996–

WSTĘP

Rys biograficzny Ambrożego z Mediolanu

Czwarty wiek to szczególny okres w historii chrześcijaństwa. Po edyktie mediolańskim, który dał uczniom Chrystusa możliwość swobodnego wyznawania wiary, Kościół wychodzi z katakumb i stopniowo zaczyna wywierać coraz większy wpływ na życie społeczne i polityczne cesarstwa. Wzrasta liczba chrześcijan, również tych zajmujących wyższe stanowiska państwowe. Jednocześnie Kościół musi walczyć o swoją jedność z powodu upowszechniających się herezji¹.

Właśnie w tym czasie, około 340 r. w Trewirze przyszedł na świat Ambroży Aureliusz. Jego ojciec piastował wysoki państwowy urząd prefekta pretorium Galii (*prae-*

¹ Zob. J. SAJDAK, J. WIKARJAK, *Wstęp*, [w:] AMBROŻY Z MEDIO-
LANU, *Obowiązki duchownych*, tłum. K. ABGAROWICZ, Warszawa
1967, s. 5; H. DANIEL-ROPS, *Kościół pierwszych wieków*, tłum.
K. OSTROWSKA, Warszawa 1968, s. 566–567; B. KUMOR, *Historia
Kościoła*, t. 1, Lublin 1973, s. 235–236.

fectus praetorio Galliarum)². Po śmierci rodzica chłopiec wraz z matką, bratem Satyrem i siostrą Marceliną przeniósł się do Rzymu³. W Wiecznym Mieście otrzymał gruntowne wykształcenie humanistyczne i prawnicze. Dzięki swoim zdolnościom bardzo szybko wspinał się po szczeblach kariery urzędniczo-politycznej. Pracował jako adwokat w Sirmium, a następnie jako asesor prefekta⁴. Około 370 r. objął stanowisko namiestnika (*consularis*) w północnoitalskich prowincjach Emilii oraz Ligurii, z siedzibą w Mediolanie. Po śmierci ariańskiego biskupa Auksencjusza został obwołany jego następcą. Wybór ludu zatwierdził cesarz Walentynian I i 7 grudnia 374 r. Ambroży Aureliusz otrzymał sakrę⁵. Urząd piastował aż do śmierci w 397 r.

Działalność pisarska Mediolańczyka przypada na lata 374–397. Imponuje ona swoją obszernością, bogactwem tematyki i pięknem stylu, zwłaszcza jeśli weźmie się pod uwagę, że oprócz pisania kolejnych dzieł podejmował zadania związane z duszpasterstwem i polityką. W działal-

² Zob. M. MICHAŁSKI, *Antologia literatury patrystycznej*, t. 2, Warszawa 1982, s. 357.

³ Zob. A.H.M. JONES, J. MORRIS, J.R. MARTINDALE, *The Prosopography of the Later Roman Empire*, t. 1, Cambridge 1971, s. 51.

⁴ Zob. M. CYTOWSKA, H. SZELEST, *Literatura rzymska. Okres cesarstwa, autorzy chrześcijańscy*, Warszawa 1994, s. 115.

⁵ Zob. A.H.M. JONES, J.R. MARTINDALE, J. MORRIS, *The Prosopography of the Later Roman Empire*, t. 1, s. 53; J. NAUMOWICZ, *Wstęp*, [w:] AMBROŻY Z MEDIOLANU, *Listy*, t. 1, tłum. P. NOWAK, Kraków 1997, s. 7–8; H. DANIEL-ROPS, *Kościół pierwszych wieków*, s. 674.

ności biskupiej Ambrożego na pierwszy plan wysuwała się troska o duchowieństwo, konsekrowane dziewice, kult męczenników, piękno liturgii⁶. Zasłynął jako świetny mówca, toteż większość jego pism powstała właśnie na bazie działalności kaznodziejskiej⁷. Był autorem o wszechstronnych zainteresowaniach, tak więc w jego dorobku nie brakuje dzieł o różnym charakterze. Po wyborze na biskupa rzetelnie studiował Pismo Święte, a dzięki znakomitemu wykształceniu był też świetnym znawcą literatury antycznej⁸. Władał językiem greckim, zatem obficie czerpał z nauczania wschodnich ojców Kościoła⁹. Jego piśmienna spuścizna obejmuje mowy, listy, hymny, komentarze biblijne, utwory o charakterze dogmatycznym i katechetycznym oraz dzieła, które można określić mianem moralno-ascetycznych¹⁰. Wśród tych ostatnich znajduje się niepozorne dziełko zatytułowane *O dziewictwie*, które wraz z czterema innymi pismami o podobnej tema-

⁶ Zob. L. GŁADYSZEWSKI, *Jan Paweł II a 1600. rocznica śmierci św. Ambrożego*, VoxP 27 (2007) t. 50–51, s. 174; B. KUMOR, *Historia Kościoła*, t. 1, s. 247.

⁷ Zob. K. OBRYCKI, *Wstęp. O dziewicach*, [w:] AMBROŻY Z MEDIO-LANU, *Wybór pism*, PSP 35, 1986, s. 173.

⁸ Zob. T. GACIA, *Reminiscencje z literatury klasycznej w opisach męczeństwa u św. Ambrożego*, VoxP 18 (1998) t. 34–35, s. 199.

⁹ Zob. M. MICHAŁSKI, *Antologia literatury patrystycznej*, t. 2, s. 358.

¹⁰ Zob. *Nowy słownik wczesnochrześcijańskiego piśmiennictwa*, red. M. STAROWIEYSKI, J.M. SZYMUSIAK, Poznań 2018, s. 54; P. STANOSZEK, *Ambrosius Aurelius*, [w:] *Słownik pisarzy antycznych*, red. A. ŚWIDERKÓWNA, Warszawa 1990, s. 58–59; H. DANIEL-ROPS, *Kościół pierwszych wieków*, s. 675.

tyce, a mianowicie: *O dziewicach*, *Na obłóczyny dziewicy* – wykład o wieczystym dziewictwie Najświętszej Maryi, *Exhortatio virginitatis* oraz *De viduis*, składa się na korpus pism podejmujących problematykę życia konsekrowanego. W tym miejscu należy zauważyć, że na tle wcześniejszych pisarzy chrześcijańskich biskup Mediolanu darzył zagadnienia związane z życiem poświęconym Bogu wyjątkowym zainteresowaniem, dlatego też potomni nazywali go Doktorem dziewictwa¹¹.

Na początku, zanim przejdziemy do omówienia poglądów Ambrożego na temat życia konsekrowanego, warto przyrzeć się zagadnieniu dziewictwa pod różnym kątem. Należy zatem postawić sobie następujące kwestie: czym ono jest, w jaki sposób je praktykowano w świecie pogańskim, jak uzasadniano istnienie tego stanu w Kościele, jak rozwijała się chrześcijańska nauka o dziewictwie oraz jakie problemy doktrynalne i duszpasterskie wiązały się z tym stanem. Na te pytania postaramy się dać odpowiedź w kolejnym paragrafie.

Dziewice i nauka o dziewictwie w Kościele

Dziewictwo konsekrowane to stan podjętej z motywów religijnych wstrzemięźliwości od aktywności seksualnej człowieka¹². Termin ten odnosi się zazwyczaj do

¹¹ Zob. W. KANIA, „Doktor dziewictwa” – św. Ambroży, *VoxP* 17 (1997) t. 32–33, s. 136.

¹² Zob. J. KUDASIEWICZ, *Dziewictwo*, EK, t. 4, red. R. ŁUKASZYK, L. BIEŃKOWSKI, F. GRYGLEWICZ, Lublin 1985, kol. 609.

czystości seksualnej kobiet, dlatego w starożytności dziewicą nazywano każdą niezamężną dziewczynę mieszkającą w domu rodzinnym¹³.

W świecie pogańskim stan ten nie cieszył się zbyt wielkim uznaniem, lecz mimo to były dziewczęta – jak też i chłopcy – które ze względu na pełnioną funkcję (zazwyczaj religijną) pozostawały dziewicami. W religii greckiej istniały, nawet liczniejsze niż w Starym Testamencie, przepisy nakazujące abstynencję seksualną kapłanom, kapłankom i innym osobom oddającym cześć określonym bóstwom¹⁴. Rytualna czystość była koniecznym warunkiem nawiązania duchowego kontaktu z bóstwem między innymi w misteriach eleuzyńskich¹⁵. Seksualnej czystości w różnym stopniu bardzo często żądano również od kapłanek i kapłanów, od odwiedzających świątynię oraz od uczestników uroczystości religijnych¹⁶. Tylko w niektórych kultach od osób sprawujących czynności kultyczne wymagano dożywotniego dziewictwa. W większości świątyń obowiązywała wstrzemięźliwość od stosunków płciowych jedynie na okres kilku dni¹⁷. Autorzy rzymscy

¹³ Zob. L. MAŁUNOWICZ, *Dziewica*, EK, t. 4, kol. 604.

¹⁴ Zob. F. GORI, *Introduzione*, SAEMO 14/1, red. F. GORI, 1989, s. 15.

¹⁵ Zob. H. WÓJTOWICZ, *Z helleńskich nurtów mistycznych*, „Meander” 34 (1979), s. 129.

¹⁶ Zob. TENŻE, *Asceza w hellenizmie*, [w:] *Wczesnochrześcijańska asceza. Zagadnienia wybrane*, red. F. DRĄCZKOWSKI, J. PAŁUCKI, Lubin 1993, s. 12.

¹⁷ Zob. F. GRYGLEWICZ, *Dziewictwo w greckiej terminologii biblijnej*, RTK 22/1 (1975), s. 28.

piszą o młodych kobietach, które służyły bogini Weście. Z tego względu nazywano je *Virgines Vestales*. Tworzyły rodzaj zakonu i miały swoją przełożoną, a ich zadaniem było czuwanie nad świętym ogniem¹⁸. Składały one czasowe śluby dziewictwa, mniej więcej na trzydzieści lat¹⁹.

Praktykowanie dziewictwa w świecie pogańskim oczywiście nie stanowiło źródła inspiracji dla jego zaistnienia w Kościele, jednak biskup Mediolanu, podobnie jak inni autorzy, pisze o nim, by wykazać wyższość chrześcijańskiego dziewictwa. W rozprawie *O dziewicach*, w części poświęconej apologii tego ostatniego, można odnaleźć polemikę Ambrożego z pogańską instytucją religijną dziewic – westalek²⁰. Podobnie krytyczny ton brzmi w wypowiedzi na ich temat w Liście 73. Doktor Dziewictwa zestawia ze sobą styl życia kapłanek Westy z tym chrześcijańskich dziewic, wykazując zdecydowaną wyższość tych ostatnich²¹. A zatem źródeł chrześcijańskiego dziewictwa nie należy szukać w świecie pogańskim, lecz

¹⁸ Zob. L. WINNICZUK, *Ludzie, zwyczaje i obyczaje starożytnej Grecji i Rzymu*, Warszawa 2006, s. 416. Zob. także: M. PIECHOCKA-KŁOS, *Virgines Vestales w „Nocach attyckich” Aulusa Gelliusza (1.12)*, „Studia Warmińskie” 55 (2018), s. 279–290.

¹⁹ Zob. L. MAŁUNOWICZ, *Z problematyki castitas westalek*, RHum 6/2 (1957) z. 2, s. 62; H. WÓJTOWICZ, *Asceza w hellenizmie*, s. 12.

²⁰ Zob. AMBROŻY Z MEDIOLANU, *O dziewicach* I,4,14–16, tłum. K. OBRYCKI, PSP 35, 1986, s. 183–184; *O dziewictwie* 3,13 (w tym tomie); F. GORI, *Introduzione*, s. 17.

²¹ Zob. TENŻE, *List 73*,11–12, [w:] TENŻE, *Listy*, t. 3 tłum. P. NOWAK, Kraków 2012, s. 43.

w Piśmie Świętym, które dla chrześcijan stanowi główną inspirację, jeśli chodzi o egzystencjalne wybory.

Podjmując temat doktrynalny lub dotyczący praktyki chrześcijańskiej, ojcowie Kościoła zazwyczaj sięgali do Starego Testamentu, aby znaleźć argumenty uzasadniające słuszność pewnej nauki lub zwyczaju. Wymagała tego między innymi konieczność obrony ciągłości między dwoma Testamentami, którą chcieli podważyć różnego rodzaju heretycy. Zasadniczo Ambroży zgadza się z tym poglądem, jednakże na początku rozprawy *O dziewicach* – najwcześniejszego spośród pism poświęconych omawianemu tu tematowi – po stwierdzeniu, że ta forma życia ma swe źródło we wcieleniu Syna Bożego, na obiekcje tych, którzy przypominali mu o dziewictwie Eliasza, siostry Mojżesza – Miriam oraz dziewcząt powołanych do służby w świątyni jerozolimskiej, odpowiada, że były to przykłady zapowiadające rzeczywistość przyszłych czasów Kościoła. Jego zdaniem zasługiwały one na uwagę, ale nie urzeczywistniały jeszcze pełni dziewictwa chrześcijańskiego²².

Pomijając jednak dyskusyjne starotestamentalne przykłady tego stanu, które są omawiane w literaturze patrystycznej, należy zadać sobie pytanie, czy czystość ślubowana ze względów ascetycznych w ogóle była brana pod uwagę w Starym Testamencie. Odpowiedź musi być zasadniczo negatywna. Wprawdzie autorzy biblijni bardzo cenili dziewictwo przedmałżeńskie²³ i z tego względu ar-

²² Zob. F. GORI, *Introduzione*, s. 12–13.

²³ Zob. Rdz 24,16; Sdz 19,24.

cykapłan²⁴, a nawet zwykły kapłan²⁵ mógł poślubić tylko dziewczę, to jednak był to jedynie wyraz troski o czystość rytualną²⁶. Utrata dziewictwa przed zawarciem małżeństwa uważana była wówczas za tragedię życiową. Równała się ona z utratą czci²⁷ i utrudniała lub wprost uniemożliwiała zawarcie małżeństwa²⁸. Natchnieni pisarze Starego Testamentu w sposób zdecydowany ukazywali doniosłą rolę związku małżeńskiego. Jego waga związana jest z przykazaniem Bożym z Księgi Rodzaju²⁹. Nawet jeśli przyjmie się, że prorok Jeremiasz praktykował bezżenność, nie zmienia to ogólnej tendencji Starego Testamentu do podkreślania wielkiej roli małżeństwa i posiadania potomstwa³⁰, co możemy zobaczyć w Księdze Sędziów. Opisana jest tam scena, która ukazuje stosunek narodu izraelskiego do dziewictwa. Córka Jeftego przez dwa miesiące opłakuje to, że będzie musiała umrzeć jako dzie-

²⁴ Zob. Kpł 21,13–14.

²⁵ Zob. Ez 44,22.

²⁶ Zob. I. DE LA POTERIE, *Dziewictwo*, [w:] *Słownik teologii biblijnej*, red. X. LEÓN-DUFOUR, tłum. K. ROMANIUK, Warszawa 1982, s. 254.

²⁷ Zob. 2 Sm 13,2–18; Lm 5,11; Syr 7,24.

²⁸ Zob. D. WAWROWSKA, *Konsekracja dziewic jako relacja oblubieńcza z Chrystusem*, „Teologia i człowiek” 15 (2010), s. 47; por. J. KUDASIEWICZ, *Teologia i duchowość dziewictwa Maryi w świetle Pisma Świętego*, [w:] *In Christo Redemptore. Księga pamiątkowa ku czci Księdza Profesora Jerzego Misiurka*, red. J.M. POPŁAWSKI, Lublin 2001, s. 152.

²⁹ Zob. Rdz 1,28; 9,17.

³⁰ Zob. F. GORI, *Introduzione*, s. 13.

wica, nie zaznawszy pożycia małżeńskiego³¹ (ponieważ w kulturze Starego Testamentu brak potomstwa był dla kobiety powodem do hańby³²). Zmiana w biblijnym podejściu do dziewictwa następuje wraz z pojawieniem się tekstów Nowego Testamentu. Taki sposób życia jest motywowany przede wszystkim całkowitym poświęceniem się dla urzeczywistnienia królestwa Bożego oraz zapowiedzią i antycypacją czasów eschatologicznych³³. Również bezżenność Jezusa oraz dziewictwo Maryi stały się dla wielu ojców Kościoła uzasadnieniem zaistnienia takiego stylu życia wśród wiernych³⁴. Innym motywem, który inspirował pisarzy wczesnochrześcijańskich, był obraz Kościoła-Dziewicy, zaślubionego Chrystusowi. Oczywiście był on analogiczny do znanego już w Starym Testamencie modelu, obecnego w pismach prorockich, w których przedstawiano naród wybrany jako Oblubienicę poślubioną Bogu Jahwe. W Nowym Testamencie to Kościół stał się Nowym Izraelem³⁵. W tym kluczu (Kościół-Oblubienica oraz Chrystus-Oblubieniec) Orygenes zinterpretował Pieśń nad Pieśniami, a jego sposób odczytania tej księgi przejął Ambroży, uznając jednak, że Oblubieni-

³¹ Zob. I. DE LA POTERIE, *Dziewictwo*, s. 254; L. LEGRAND, *La virginité dans la Bible*, Paris 1964, s. 13.

³² Zob. F. GRYGLEWICZ, *Dziewictwo w greckiej terminologii biblijnej*, s. 25.

³³ Zob. J. KUDASIEWICZ, T. SIKORSKI, *Dziewictwo*, [w:] *Słownik teologiczny*, red. A. ZUBERBIER, Katowice 1998, s. 143; L. LEGRAND, *La virginité dans la Bible*, s. 33–44.

³⁴ Zob. J. KUDASIEWICZ, *Dziewictwo*, EK, t. 4, kol. 610.

³⁵ Zob. I. DE LA POTERIE, *Dziewictwo*, s. 255.

cą Chrystusa jest każda konsekrowana dziewica. Innym znaczącym tekstem, który ukształtował myśl pierwotnego Kościoła w odniesieniu do tego stanu, jest siódmy rozdział Pierwszego Listu do Koryntian autorstwa św. Pawła. Apostoł Narodów zachęca tam mężczyzn i kobiety do podjęcia bezżenności, by mogli dzięki temu całkowicie poświęcić życie sprawom Bożym³⁶. Do tych wszystkich biblijnych treści odwoływali się autorzy chrześcijańscy, którzy pragnęli uzasadnić tę formę życia w Kościele.

Tradycja chrześcijańska podejmuje i rozwija nowotestamentalne rozumienie dziewictwa, które polega przede wszystkim na bezwarunkowym i bezpośrednim zjednoczeniu z Bogiem. Żyjąc na ziemi, człowiek wierzący może go doświadczyć, m.in. składając śluby dziewictwa, jednak w pełni dostąpi go dopiero w czasach eschatologicznych. Ojcowie Kościoła, w tym także Ambroży, byli przekonani, że do komunii z Bogiem nie można dojść bez praktykowania ascezy³⁷. Natomiast jeśli chodzi o dziewictwo w pismach pierwszych pisarzy chrześcijańskich, należy stwierdzić, że nie był to temat wiodący. Wprawdzie autorzy piszący zarówno po grecku³⁸, jak i po łacinie³⁹ wi-

³⁶ Zob. 1 Kor 7.

³⁷ Zob. J. KRÓLIKOWSKI, *Synteza tradycji chrześcijańskich. Cechy charakterystyczne ekumenizmu św. Ambrożego*, VoxP 18 (1998) t. 34–35, s. 113.

³⁸ Zob. IGNACY ANTIOCHEŃSKI, *List do Smyrneńczyków* 13,1, tłum. A. LISIECKI, POK 1, 1924, s. 241–242.

³⁹ Zob. JUSTYN MĘCZENNIK, *Apologia* I,15,6–7, [w:] TENŻE, *1 i 2 Apologia. Dialog z Żydem Tryfonem*, tłum. i wyd. L. MISIARCZYK, Warszawa 2012, s. 51.

dzieli w nim sposób życia godny chrześcijanina, jednak jako ideał ukazywali męczeństwo. Ich ostrożne podejście do kwestii dziewictwa wiązało się z polemiką wobec poglądów gnostyków, którzy traktowali tę formę życia jako kluczową i stawiali w opozycji do życia małżeńskiego⁴⁰. Na Zachodzie bowiem pojawiały się grupy chrześcijan, które negowały to ostatnie zarówno na gruncie teorii, jak i w praktyce. Przyjmowali do swoich wspólnot tylko ludzi bezzennych, a w ostateczności żonatych, którzy rezygnowali z fizycznej bliskości. Niektóre z tych grup uważały nawet, że dla uwolnienia od ciała należy popełnić samobójstwo⁴¹. Taki pogląd nie miał nic wspólnego z ortodoksyjnym podejściem do dziewictwa.

Badacze zgodnie przyjmują, że biskup Mediolanu zawarł w swoich dziełach swoistą syntezę wcześniejszej myśli teologicznej dotyczącej tej problematyki. Jak zauważa P. Nehring, Ambroży wykazuje zależność zwłaszcza od takich autorów jak: Atanazy Aleksandryjski, Tertulian i Cyprian z Kartaginy. Można też znaleźć w jego tekstach reminiscencje zarówno konkretnych motywów, jak i myśli

⁴⁰ Zob. J. NAUMOWICZ, *Wstęp*, *ŹrMon* 16, s. 11–12; P. BROWN, *Ciało i społeczeństwo. Mężczyźni i kobiety i abstynencja seksualna we wczesnym chrześcijaństwie*, tłum. I. KANIA, Kraków 2006, s. 101–120; M. MICHALSKI, *Coitus albo consensus, czyli co stanowi o ważności małżeństwa. Relacja z pewnej dyskusji z XI–XIII wieku*, [w:] *Nihil superfluum esse. Studia z dziejów średniowiecza ofiarowane Profesor Jadwidze Krzyżaniakowej*, red. J. STRZELCZYK, J. DOBOSZ, Poznań 2000, s. 160–161.

⁴¹ Zob. T. ŠPIDLIK, I. GARGANO, V. GROSSI, *Historia duchowości*, t. 3, tłum. K. FRANCZYK, K. STOPA, Kraków 2004, s. 292.

obecnych w wielu pismach innych autorów greckich i łacińskich⁴².

Najprawdopodobniej najstarszym pismem greckim, które w całości jest poświęcone tematowi dziewictwa, są dwa listy Pseudo-Klemensa Rzymskiego, stanowiące świadectwo ascezy przedmonastycznej, gdyż powstały przed wiekiem IV. Ludzie, którzy poświęcili się Bogu, praktykowali ascezę indywidualną, prowadząc mniej lub bardziej surowe życie. Autor listów uważa, że autentyczne dziewictwo powinno łączyć się z innymi cnotami i wiązać się z wymaganiami. Samo w sobie, bez uczynków miłości, praktykowania pozostałych form wyrzeczenia i należytej postawy wewnętrznej, nie wystarczy do osiągnięcia życia wiecznego⁴³.

Innym greckim dokumentem mówiącym o tej formie życia jest homilia z początków IV w. przypisywana Bazylemu Wielkiemu. Jednakże współczesne badania dowodzą, że nie jest możliwe, by jej autorem był ojciec wschodniego monastycyzmu. Należy ją zaliczyć raczej do pism anonimowych. Co możemy powiedzieć o tym nieznanym autorze? Przemawiał z mocą i autorytetem. Doskonale znał Pismo Święte, które cytował z pamięci,

⁴² Zob. P. NEHRING, *Dlaczego dziewictwo jest lepsze niż małżeństwo?*, Toruń 2005, s. 37.

⁴³ Zob. PSEUDO-KLEMENS, *Listy o dziewictwie* I,2–5, tłum. W. KANIA, *ŻrMon* 16, 2022, s. 91–95; J. NAUMOWICZ, *Wstęp. Listy o dziewictwie*, *ŻrMon* 16, s. 81–82.

nawet jeśli nie zawsze dosłownie⁴⁴. Należy przypuszczać, że był biskupem jednego z miast greckiego Wschodu, propagującym życie w czystości. W swej homilii pozostawił obraz ascetyzmu rodzinnego w greckiej gminie chrześcijańskiej, prawdopodobnie małaazjatyckiej, z początku wieku IV⁴⁵.

Kolejnym dziełem traktującym o dziewictwie jest *Uczta Metodego z Olimpu*. Wśród pism ascetycznych wyróżnia się ono wyważonym określeniem relacji między życiem w bezżenności a małżeństwem. Bohaterkami jest tu dziesięć dziewcząt, które niczym uczestniczki zawodów krasomówczych po kolei wychwalają cnotę czystości. Ich liczba nawiązuje do dziesięciu panien z przypowieści, którą znamy z Ewangelii według św. Mateusza⁴⁶. Metody umieścił akcję dialogu w symbolicznej scenerii ogrodu Cnoty, córki Filozofii. Zwyciężczynią konkursu zostaje Tekla. Opisuje ona dziewice jako osoby, które nie ulegają czarowi złudnych dóbr, takich jak: bogactwo i sława, a nawet małżeństwo i potomstwo. Potrafią ponadto lekceważyć cierpienia i kaźnie, dzięki czemu już doświadczają wieczności. Albowiem nawet pozostając na ziemi, myślą i uczuciami przebywają na zgromadzeniu niebie-

⁴⁴ Podobnie jak czynili inni pisarze chrześcijańscy. Zob. K. ROMANIUK, *Biblia u Ojców Kościoła a Ojcowie Kościoła w studium Biblii*, RTK 22/1 (1975), s. 69.

⁴⁵ Zob. ANONIM, *Homilia o dziewictwie 2*, tłum. J. NAUMOWICZ, *ŻrMon* 16, 2022, s. 310–315; J. NAUMOWICZ, *Wstęp. Homilia o dziewictwie*, *ŻrMon* 16, s. 298.

⁴⁶ Zob. Mt 25,1–13.

skim⁴⁷. Wśród badaczy do dziś nie ma pewności, czy pod koniec III w. funkcjonowały już w Kościele wspólnoty dziewic. Dzieło Metodego jest być może jednym z pierwszych świadectw ich istnienia, ale z pewnością zwiastuje narodziny nowej formy chrześcijańskiego ascetyzmu, który z całą siłą rozkwitł w pierwszej połowie wieku IV⁴⁸.

Kolejnym greckim pismem, które mogło mieć wpływ na poglądy Ambrożego o dziewictwie, było *De virginitate* Grzegorza z Nyssy. W tym traktacie ojciec kapadocki zauważa, że człowiek natchniony przez Ducha Świętego zbliża się do Chrystusa-Światłości i staje się świetlany⁴⁹. W teologii monastycznej celem i zasadą wszelkiego działania był powrót do stanu natury sprzed grzechu pierworodnego. Wymóg, by żyć zgodnie z naturą, oznaczał podjęcie wysiłku ascetycznego w celu odzyskania pierwotnej integralności i harmonii. Ciało i dusza człowieka w początkach stworzenia istniały bowiem ze sobą we właściwej relacji. Taka integralność i harmonia zostaną ostatecznie przywrócone w czasach eschatologicznych. Teza

⁴⁷ Zob. METODY Z OLIMPU, *Uczta* VIII,2, tłum. S. KALINKOWSKI, *ŻrMon* 16, 2022, s. 226–228.

⁴⁸ Zob. M. MEJZNER, *Wartość dziewictwa w pismach Metodego z Olimpu i Bazylego z Ancyry*, „E-Patrologos” 1/2 (2015), <http://www.patrologia.uksw.edu.pl/sites/default/files/Zeszyt%201.2.2015.pdf> (dostęp 19.12.2022), s. 3–5.

⁴⁹ Zob. GRZEGORZ Z NYSSY, *De virginitate* 11,4, SCh 119, 2006, s. 386–390.

ta suponuje, że dziewice już na ziemi zbierają owoce przewidziane na czas zmartwychwstania⁵⁰.

Na szczególną wzmiankę zasługuje *Epistula ad virgines* Atanazego – podstawowe źródło, z którego korzystał Ambroży, pisząc na temat dziewictwa, przynajmniej jeśli chodzi o rozprawę *O dziewicach*⁵¹. Dzieło biskupa Aleksandrii zostało napisane w języku greckim, ale do naszych czasów przetrwała jedynie wersja koptyjska. Autor zwrócił się w nim bezpośrednio do dziewic, które prosiły go o pouczenie. W pierwszych słowach pisma stwierdził, że są one oblubienicami Słowa, złączonymi z Nim nierozzerwalną i nieśmiertelną więzią oblubieńczą, która – zauważmy – stanowi przewodni motyw całego utworu. Podkreślił, że małżeństwo ludzkie, również nierozzerwalne, należy jednak do porządku naturalnego, podczas gdy dziewictwo je przekracza i upodabnia żyjące w bezżenności kobiety do aniołów w niebie. Nie można też – konkluduje Atanazy – znaleźć przykładów dziewictwa wśród pogan, a nawet w Starym Testamencie było ono bardzo rzadkie, ponieważ rozprzestrzeniło się na cały świat wraz z wcieleniem Syna Bożego⁵².

Pierwszymi łacińskimi autorami traktatów o dziewictwie byli: Tertulian, Cyprian i Nowacjan. Pierwszy

⁵⁰ Zob. P. TURZYŃSKI, *Świadectwo dziewic w starożytności chrześcijańskiej*, „Verbum Vitae” 28 (2015), s. 390.

⁵¹ Na temat wpływu myśli Atanazego na poglądy Ambrożego zob. S. ELM, „*Virgins of God*”. *The Making of Asceticism in Late Antiquity*, Oxford 1994, s. 381.

⁵² Zob. F. GORI, *Introduzione*, s. 37–39.

z nich napisał dzieło zatytułowane *O noszeniu zastony przez dziewice*. Domagał się w nim, aby kobiety poświęcone Bogu nosiły nakrycie głowy podczas liturgii. Będąc bowiem oblubienicami Chrystusa, winny być traktowane jak kobiety zamężne, które w starożytności miały obowiązek zakrywania włosów⁵³. Natomiast w traktacie *O strojeniu się kobiet* zachęcał on chrześcijanki, aby ubierały się skromnie⁵⁴. Niejednokrotnie wykazywał się radykalizmem i dlatego domagał się, by nie nosiły strojnych szat⁵⁵. W piśmie *Do żony* surowo napominał swoją małżonkę, aby po jego śmierci nie wychodziła powtórnie za mąż, lecz pozostała wdową⁵⁶.

Uczniem Tertuliana był Cyprian z Kartaginy, który napisał rozprawę *O stroju dziewic*. Wychodząc od nauczania swojego mistrza, ostrzegał czytelniczki przed upodobaniem do wykwintnych szat i angażowaniem się w sprawy tego świata. Wzywał je do zachowania skromności w ubiorze i postępowaniu. Podkreślał rolę dziewic w życiu Kościoła i sławił je, nazywając „kwiatem kościelnej latorośli”, o które „tym większa powinna być troska, im wznioślejsza ich chwała”⁵⁷. O entuzjazmie Cypriana wo-

⁵³ Zob. TERTULIAN, *O noszeniu zastony przez dziewice* 9,1–13,3, tłum. K. OBRYCKI, PSP 65, 2007, s. 95–99.

⁵⁴ Zob. TENŻE, *O strojeniu się kobiet* 1,1, tłum. D. SUTRYK, PSP 65, 2007, s. 33–34.

⁵⁵ Zob. tamże 1,4.

⁵⁶ Zob. TENŻE, *Do żony* 1,1, tłum. K. OBRYCKI, PSP 29, 1983, s. 147.

⁵⁷ Zob. CYPRIAN Z KARTAGINY, *O stroju dziewic* 3, tłum. J. CZUJ, POK 19, 1937, s. 139.

bec dziewictwa świadczą również jego listy, w których twierdził, że życie konsekrowane stanowi o pięknie całego Kościoła⁵⁸. Równocześnie ostro krytykował te dziewice, które sprzeniewierzały się swojemu powołaniu⁵⁹. Również rzymski kapłan Nowacjan napisał traktat dotyczący ich stanu pod tytułem *De bono pudicitiae*. Sławił w nim cnotę czystości, która przynosi wiele pożytku zarówno w małżeństwie, jak i w stanie dziewictwa⁶⁰.

Podsumowując ten rozdział, należy stwierdzić, że głównym źródłem nauki Kościoła na temat czystości było Pismo Święte. Przykłady dziewictwa praktykowanego w religiach pogańskich, po które sięgali kościelni pisarze, stanowiły kontrast dla podkreślenia wyjątkowości chrześcijańskiego dziewictwa. Doktryna pierwotnego Kościoła ukonstytuowała dziewictwo oraz potwierdziła jego ważność dla życia całej wspólnoty.

Kontekst powstania rozprawy

Obecnie podejmiemy się próby ustalenia historycznego, społecznego i religijnego kontekstu, w którym Ambroży stworzył *O dziewictwie*. To dzieło bowiem, jak każ-

⁵⁸ Zob. TENŻE, *List* 55,20, tłum. W. SZOŁDRSKI, PSP 1, 1969, s. 153–154.

⁵⁹ Zob. TENŻE, *List* 4,1–4, s. 33–37.

⁶⁰ Zob. NOWACJAN, *De bono pudicitiae* 4,1–3, CCL 4, 1972, s. 116; J. NAUMOWICZ, *Wstęp*, ŻrMon 16, s. 21; K. SORDYL, *Próba rekonstrukcji doktryny i struktury Kościoła nowacjańskiego*, VoxP 32 (2012) t. 57, s. 542–543.